

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΑΣΜΑΤΙΚΟΥ Ἡ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ ΚΟΣΜΙΚΟΥ ΤΥΠΟΥ ΤΩΝ ΑΚΟΛΟΥΘΙΩΝ *

ΤΗΣ ΗΜΕΡΟΝΥΚΤΙΟΥ ΠΡΟΣΕΥΧΗΣ

ΥΠΟ

ΑΡΧΙΜ. ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ ΑΝΤΩΝΙΑΔΟΥ
ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

Αἱ μεταξύ τῶν ἀκολουθιῶν τῶν δύο τύπων ὑφιστάμεναι ῥιζικαὶ καὶ οὐσιώδεις αὐταὶ διαφοραὶ ἀποκλείουσι, φρονοῦμεν, οὐ μόνον τὴν ἐξάρτησιν τοῦ μοναχικοῦ ἐκ τοῦ ἁσματικοῦ, ἀλλὰ καὶ τὴν τούτου ἔτι ἐξ ἐκείνου, ἐν ἣ περιπτώσει, βαίνων τις τὴν ἀντίθετον ὁδόν, προέβαλε τὸν ἰσχυρισμὸν, ὅτι ὁ ἁσματικὸς τύπος ὡς συντομώτερος προῆλθεν ἐκ συμπτύξεως τῶν χρόνων καὶ ἀκολουθιῶν τοῦ πλουσιωτέρου καὶ ἐκτενεστέρου μοναχικοῦ. Ἐναντίον τῆς τελευταίας ὑποθέσεως ἠδύνατο νὰ ἀντιταχθῶσιν, πλὴν τοῦ ἐπιχειρήματος τῆς ἀπανταχοῦ κρατούσης ἀρχῆς, ὅτι αἱ ἀπλούστεραι μορφαὶ προηγουνται πάντοτε τῶν συνθετοτέρων καὶ πολυπλοκοτέρων, πλὴν τοῦ ἐπιχειρήματος τοῦ ἐκ τῆς μεταγενεστέρας ἐμφανίσεως τοῦ βίου καὶ τῶν μοναχικῶν ἀκολουθιῶν εἰλημμένου, πλὴν τῶν ὡς ἀνωτέρω καταδειχθεισῶν ῥιζικῶν καὶ οὐσιωδῶν διαφορῶν, εἰσέτι καὶ ταῦτα ἰὸν ὅτι, ἐὰν ὁ ἁσματικὸς ἐπὶ π. δ. ὄρθρος ἀπετέλει σύμπτυξιν τῶν ἀντιστοίχων ἀκολουθιῶν τοῦ μοναχικοῦ τύπου, τοῦ μεσονυκτικοῦ δηλαδή, τοῦ ὄρθρου καὶ τῆς Α' ὥρας, ἔπρεπεν ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει νὰ διασφῆξῃ αὐτὸς ὡσαύτως ἴχνη καὶ ἐκ τῆς Α' ὥρας, ὅπως διέσωσε τοιαῦτα τῶν ἀκολουθιῶν τοῦ μεσονυκτικοῦ καὶ τοῦ ὄρθρου. Ἔδει, λέγω, νὰ διασφῆξῃ ἴχνη καὶ τῆς Α' ὥρας, ἐπειδὴ αὕτη συγκαταλέγεται, ὡς γνωστόν, εἰς τὸ ἐωθινὸν σύμπλεγμα τῶν ἀκολουθιῶν, μεθ' ὧν καὶ συμπάλλεται συναπτῶς καὶ ἐξ ὑλικῶν τῶν ὁποίων εἶναι συνθεθειμένη. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν συμβαίνει. Συμβαίνει ὅμως ἕτερόν τι, ὅτι εἰς τῶν ψαλμῶν αὐτῆς, ὁ 100, ἀπαντᾷ ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ τῆς τριτοέκτης τοῦ ἁσματικοῦ, τοῦτ' ὅπερ μαρτυρεῖ, ὅτι κατὰ τὸν χρόνον τῆς γενnéσεως τοῦ ἁσματικοῦ τύπου ἢ νῦν αὐτοτελὴς ἀκολουθία τῆς Α' ὥρας δὲν εἶχεν ἀκόμη ἀναφανῆ, ἀλλ' ἐξηκολούθει νὰ ἀποτελῇ ἀκόμη συστατικὸν τοῦ μεσημβρινοῦ συμπλέγματος τῆς προσευχῆς τῆς τριτοέκτης, ἀφ' ἧς δὲν εἶχεν εἰσέτι ἀποσπασθῆ. Ἐπειδὴ περαιτέρω ἢ Α' ὥρα ἀναφαίνεται τὸ πρῶτον περὶ τὰ τέλη τῆς Δ' ἑκατ. (385 ἐν Βηθλεέμ), ἔπεται, ὅτι ἀπὸ τοῦ χρονικοῦ τούτου ὁρίου καὶ ἐξῆς ἀποκλείεται αὐτόνοσήτως ἢ περὶ ἐξαρθήσεως τοῦ ἁσματικοῦ ἐκ τοῦ μοναχικοῦ τύπου

*) Συνέχεια ἐκ τοῦ προηγουμένου τόμου σελ. 540.

ὑπόνοια, ὅπως ἀποκλείεται καὶ ἡ πρὸ τοῦ χρονικοῦ τούτου ὁρίου, καθόσον ὁ μοναχικὸς βίος μόνις περὶ τοὺς χρόνους τούτους διοργανοῦται εἰς αὐτοτελεῖς κοινότητας, δὲν εἶναι δὲ δυνατόν ἢ διανοηθῶμεν, ὅτι ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ δὲν προϋπῆρχον χρόνοι προσευχῆς καὶ ἀκολουθίας αὐτῶν. Ἐν τῷ ἄσματικῷ ἄρα τύπῳ κατέχομεν ἰδιοφυῆς καὶ ἰδιότυπον σύστημα δημοσίας κανονικῆς προσευχῆς, ἐν τῷ ὁποίῳ ἡ ὑπηρεσία τῆς Α΄ ὥρας εἶναι ἀκόμη τελειῶς ἄγνωστος εἰς αὐτό, ἐπειδὴ αὕτη δὲν εἶχεν ἀποσπασθῆ εἰσέτι ἐκ τῆς ὑπηρεσίας τοῦ μεσημβρινοῦ συμπλέγματος τῶν ἀκολουθιῶν τῆς προσευχῆς, τῆς τριτοέκτης. 2ον Εἰς τὸ περὶ τῆς ἰδιορρυθμίας καὶ ἰδιοφυίας τοῦ ἄσματικοῦ τῶν ἀκολουθιῶν τύπου κατ' ἀκολουθίαν δὲ τῆς μὴ ἐξαρτήσεως αὐτοῦ ἐκ τοῦ μοναχικοῦ, καταλήγομεν καὶ ἐκ τῆς ἄλλης ἐκείνης παρατηρήσεως, καθ' ἣν ἀπαντᾷ καὶ ἐν αὐτῷ ἔτι τῷ μοναχικῷ τύπῳ παραλλήλως πρὸς τὴν συνήθη καὶ ἑτέρου μορφῆς τῆς ἐωθινῆς προσευχῆς, ἐν ἣ ἡ ἀκολουθία τοῦ μεσονυκτικοῦ, ἡ ἀκριβέστερον τὰ νῦν ἀποτελοῦντα αὐτὴν κυριώτερα στοιχεῖα, φέρονται συγχωνευμένα ἐν τῇ τοῦ ὄρθρου, μίαν μετ' αὐτῆς ἀποτελοῦντα ἀκολουθίαν, ἀνάλογον δηλαδὴ πρὸς τὴν τοῦ ἡμετέρου ἄσματικοῦ ὄρθρου, ἐν τῷ ὁποίῳ ὁ 118 ψ., ὁ Ἄμωμος, ὁ τὸν πυρῆνα καὶ τὸ οὐσιῶδες γνῶρισμα τῆς ἀκολουθίας τοῦ μοναχικοῦ μεσονυκτικοῦ ἀποτελῶν ἠφέρεται εἰσέτι ἀδιασπᾶστος συνηνωμένος μετὰ τῆς τοῦ ὄρθρου ἀκολουθίας καὶ τὸ Α΄ αὐτῆς, τὸ ἐν τῇ νάρθηκι, μέρος συνιστῶν. Ἡ συνεπτυγμένη μορφή αὐτῆς τῆς ἐωθινῆς προσευχῆς ἐν τῷ μοναχικῷ τύπῳ ἐπανάρχεται εἰς τοὺς χρόνους ἤδη τῆς Α΄ ἀκόμῃ ἑκατοντ., εἰς τοὺς χρόνους δηλαδὴ περιπόου, καθ' οὓς ὁ ἡμέτερος καθόλου τύπος ἔλαβε τὴν ἑαυτοῦ ἀρχήν, διαμόρφωσιν καὶ ὀνομασίαν. Οὕτω, μεταξὺ τῶν ἐν τῷ ναῷ τῆς Ἀναστάσεως τῶν Ἱεροσολύμων ψαλλομένων κατὰ τὰ τέλη τῆς Δ΄ ἐκ. «ἐωθινῶν ὕμνων» συγκαταλέγεται κατὰ τὴν ἀφήγησιν τῆς Γαλλίδος ἀποδημητρίας Αἰθερίας² καὶ ὁ 118 ψ. Ὁ αὐτὸς πάλιν ψαλμὸς ἐξηκολούθει 6 αἰῶνας βραδύτερον ἔτι ν' ἀποτελῆ ἐν τῷ ναῷ ἀδιάσπαστον συστατικὸν τῆς ἀκολουθίας τοῦ ὄρθρου ὀρισμένων τινῶν ἡμερῶν τοῦ τυπικοῦ τῆς μοναχικῆς τάξεως, ὡς μαρτυρεῖται ἐκ τῆς παρὰ τοῦ *Κεραμέως Παπαδοπούλου* δημοσιευθείσης τυπικῆς διατάξεως τῶν τῆς Μ. Ἐβμομάδος ἀκολουθιῶν τοῦ ἐν Ἱεροσολύμοις ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως. Ἀπαντᾷ δὲ ἐνταῦθα ὁ Ἄμωμος ὡς στοιχεῖον τῶν ἀκολουθιῶν τοῦ ὄρθρου τῆς Κυριακῆς τῶν Βαῶν, τῆς Μ. Πέμπτης καὶ τοῦ Μ. Σαββάτου καὶ δὴ μετὰ τὸν ἐξά-

1. Ὅρα καὶ τὰ ἀνωτέρω φερόμενα, καθ' ἃ τὸ Β΄ μέρος τοῦ μεσονυκτικοῦ ἐπέχει θέσιν Μεσσηρίου αὐτοῦ, ὅπερ ἐπὶ τῶν χρόνων ἔτι *Συμῶν* τοῦ Θεσσαλονικῆς δὲν συνηριθμεῖτο εἰς τὰς νενομισμένας καὶ κανονικὰς ἀκολουθίας.

2. Περὶ ταύτης ὄρα ἀνωτ. περὶ δὲ τῶν ὑπὸ ταύτης παρεχομένων πληροφοριῶν ἀναφορικῶς πρὸς τοὺς χρόνους καὶ τὰς ἀκολουθίας προσευχῶν τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις ἐκκλησίας λεξικὸν Cabrol.

ψαλμον, πρὸ δὲ τοῦ ν' ψαλμοῦ¹, ἦτοι ἐν τῇ αὐτῇ ἀκριβῶς θέσει, ἐν ἣ ἀπαντᾷ καὶ ἐν τῷ ἁσματικῷ ὄρθρῳ ἴχνη τέλος τῆς ἀρχαιοτάτης συνεπτυγμένης μορφῆς τῆς ἑωθινής προσευχῆς, ἐν ἣ ἡ ἀκολουθία τοῦ μεσονυκτικοῦ παρίσταται εἰσέτι συνεπτυγμένη καὶ συνημένη μετὰ τῆς τοῦ ὄρθρου, διεσώθησαν καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ἄρῃ καὶ σήμερον ἐν χρήσει ἔτι οὕση ἀκολουθία τοῦ ὄρθρου τοῦ Μ. Σαββάτου², ἐν τῇ ὁποία τὰ τροπάρια τοῦ καλουμένου *ἐπιταφίου θρήνου* δὲν ψάλλονται μόνον εἰς 3 στάσεις κατὰ τὰς 3 στάσεις τοῦ Ἀμώμου, δὲν εἶναι μόνον ἰσάριθμα πρὸς τοὺς 176 στίχους αὐτοῦ, ἀλλὰ συμπάλλονται ἀκόμη ἑνιαχοῦ ἐν ταῖς μοναῖς κυρίως, παρὰ τῶν τοῦ Ἀμώμου στίχων, οἵτινες ἐν τοῖς ἐντύποις βιβλίοις τοῦ Τριωδίου φέρονται προτεταγμένοι πρὸ τῶν ἀντιστοίχων τροπαρίων τοῦ Θρήνου. Ἡ τοιαύτη μορφή τῆς ἀκολουθίας τοῦ ὄρθρου τοῦ Μ. Σαββάτου προδίδει τὴν ἀρχαιότεραν ἐκείνην μορφήν τῆς ἑωθινής προσευχῆς, καθ' ἣν ὁ Ἀμωμος, ὁ τὴν βάσιν τῆς ἀκολουθίας τοῦ μεσονυκτικοῦ συνιστῶν, δὲν εἶχεν ἔτι ἀποσπασθῆ ἔκ τῆς ἀκολουθίας τοῦ ὄρθρου, κατ' ἀκολουθίαν ἢ τοῦ μεσονυκτικοῦ ἀκολουθία δὲν ὑφίστατο ἔτι ὡς ἰδιαιτέρα, αὐτοτελής καὶ ἀπεσπασμένη ἔκ τοῦ ὄρθρου ὑπερσειά. Ἀλλὰ πλὴν τοῦ π. δ. τῆς ἀκολουθίας τοῦ τοῦ Μ. Σαββάτου ὄρθρου ἔχομεν περαιτέρω καὶ αὐτὰ ἔτι τὰ π. δ. τῶν ἐν χρήσει καὶ σήμερον ἔτι ἀκολουθιῶν τῶν μεσονυκτικῶν τῶν ἐβδομαδιαίων Σαββάτων καὶ Κυριακῶν. Εἶναι ἄξιον μεγίστης περιεργείας, ὅτι ὁ τὸν πυρῆνα τῆς ἀκολουθίας τοῦ μεσονυκτικοῦ συνιστῶν 118 ψ., ὁ Ἀμωμος, δὲν ἀπαντᾷ ἐν ταῖς ἀκολουθίαις τῶν μεσονυκτικῶν τῶν δύο τούτων ἡμερῶν τῆς ἐβδομάδος³, τοῦθ' ὅπερ ὑπονοεῖ, ὅτι οὗτος ἀποτελεῖ συστατικὸν τῶν ἀκολουθιῶν τῶν ὄρθρων κατὰ τὰς ἡμέρας ταύτας. Καὶ ὄντως, παραθεωρουμένης τῆς ἀκολουθίας τοῦ ὄρθρου τῶν Σαββάτων, ἐν τῇ ὁποία οὐδεμία γίνεται μνεία περὶ τοῦ Ἀμώμου καὶ συστατικοῦ αὐτῆς—πιθανώτατα δὲ ἐξ ἀβλεψίας—ἀναφέρεται οὗτος ἡγητῶ; ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ τοῦ ὄρθρου τῶν Κυριακῶν ὡς συστατικὸν αὐτῆς. Ἐν σελ. 19 τοῦ ἐν χρήσει τυπικοῦ τῆς Μ. τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας ἐξ ἀφορμῆς τοῦ ὀρισμοῦ, πότε δέον ν' ἀναγινώσκῃται κατὰ τοὺς ὄρθρους τὸ ψαλτήριον, φέρεται ἡ ἐξῆς παρατήρησις. «Ἀλλὰ γὰρ ἑνιαχοῦ πρὸς οἰκονομίαν καιροῦ κατὰ τὰς Κυριακὰς καὶ ἑορτασίμους ἡμέρας ἀναγινώσκονται πρὸ τοῦ ὄρθρου τὰ ὀρισμένα τῆς ἡμέρας Καθίσματα τοῦ ψαλτηρίου, ὡς καὶ ὁ Πολυέλεος (ὅταν εἶναι ἑορτὴ ἔχουσα Λιτήν) ἢ ὁ Ἀμωμος (ὅταν εἶναι ψιλή Κυριακὴ μετὰ τοῦ ἁγίου μὴ ἑορταζομένου)», ἐξ ἧς ἀριδηλότατα μαρτυρεῖται ἡ παρουσία τοῦ Ἀμώμου ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ τῶν ὄρθρων τῶν ψιλῶν Κυριακῶν.

Τὸ αὐτὸ μαρτυρεῖται καὶ ἐκ τῆς περαιτέρω, ἐν σελ. 51 καὶ 54, περι-

1. Ἀνάλεκτα Ἱεροσολ. σταχ. Β' σ. 65, 83 ἐξ., 162 ἐξ.

2. Ὅρα ἀκολουθίαν τοῦ ὄρθρου τοῦ Μ. Σαββάτου ἐν τῷ Τριωδίῳ.

3. Ὅρα τὴν μὲν ἀκολουθίαν τοῦ μεσονυκτικοῦ τοῦ Σαββάτου ἐν σελ. 29 ἐξ. τοῦ Ὁμολογίου, τὴν δὲ τῆς Κυριακῆς ἐν σελ. 39 ἐξ.

γραφομένης διατάξεως περὶ τῆς ἀκολουθίας τοῦ ὄρθρου τῶν Κυριακῶν, καθόσον ἐν σελ. 55 ἀναγράφεται σαφῶς, ὅτι μετὰ τὴν ψαλμοδίαν τοῦ Θεοῦ Κύριος καὶ τῶν ἐπακολουθούτων αὐτῷ ἀπολυτικίων «ἀναγινώσκειται τὸ ψαλτήριον καὶ ὁ Πολυέλεος (ἐὰν ὁ ἅγιος τῆς ἡμέρας ἢ ἐορταζόμενος), εἰ δὲ μὴ ὁ Ἄμωμος». Συγκεφαλαιοῦντες νῦν τὰ ἐνταῦθα λεχθέντα, λέγομεν ὅτι οὐδεμία ὑπελείπεται ἀμφιβολία, ὅτι καὶ ἐν τῷ νῦν ἐν χρήσει μοναχικῷ τύπῳ τῶν ἀκολουθιῶν διασφύζονται ἀρκετὰ ἴχνη, παραπέμποντα εἰς τὴν ὑπαρξιν ἀρχαιοτέρας τινὸς μορφῆς τῆς ἐωθινῆς προσευχῆς, ἐν ἣ ἢ νῦν ἀκολουθία τοῦ μεσονυκτικοῦ ἐφέρετο ἔτι ἀδιασπάστως ἠνωμένη, ὅπως καὶ ἐν τῷ ἄσματικῷ τύπῳ, μετὰ τὴν τοῦ ὄρθρου, μίαν μετ' αὐτῆς ἀποτελοῦσα ὑπηρεσίαν. Συνηγήσαμεν τὴν μορφήν ταύτην τοῦ ὄρθρου τῆς ἐωθινῆς προσευχῆς ἐν τῷ ναφ τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις Ἀναστάσεως ἤδη ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς Δ' ἐκ. Ἐπανέυρομεν τὴν μορφήν ταύτην ἐν τῷ αὐτῷ ναφ ἐν χρήσει κατὰ τὴν ΙΑ' ἔτι ἑκατ. καὶ ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὴν ἀκολουθίαν τῶν ὄρθρων τῆς Μ. Πέμπτης καὶ τοῦ Μ. Σαββάτου. Ἀπαντῶμεν τέλος αὐτὴν καὶ σήμερον ἔτι ἐν ταῖς ἐν χρήσει ἀκολουθίαις τῶν ὄρθρων Μ. Σαββάτου καὶ αὐτῶν ἔτι τῶν ψιλῶν Κυριακῶν τοῦ ὅλου ἐνιαυτοῦ. Ἐκ τῶν π.δ. τούτων συνάγεται, ὅτι ὑφίσταται διὰ μέσου τῶν αἰώνων ἀγών τις μεταξὺ τῶν ἀκολουθιῶν τοῦ μεσονυκτικοῦ καὶ τοῦ ὄρθρου ἀναφορικῶς πρὸς τὴν παρ' ἑκατέρας τούτων διεκδίκησιν τοῦ Ἀμώμου καὶ ὅτι εἰρηνικῆ τις λύσις ἐπετεύχθη μόνον ἐν τῷ συμβιβασμῷ, καθ' ὃν δικαιοῦματα ἐπ' αὐτοῦ ἀνεγνωρίσθησαν εἰς μὲν τὴν ἀκολουθίαν τοῦ μεσονυκτικοῦ μόνον κατὰ τὰς πέντε πρώτας ἡμέρας τῆς ἑβδομάδος, ἀπὸ τῆς Δευτέρας μέχρι τῆς Παρασκευῆς συμπεριλαμβανομένης, εἰς δὲ τὴν τοῦ ὄρθρου τακτικῶς κατὰ τὰς ὑπολοίπους δύο ἡμέρας αὐτῆς (Σάββατον καὶ Κυριακὴν), ἐκτάκτως δὲ κατὰ τινὰς ἡμέρας τῆς Μ. ἑβδομάδος (Μ. Σάββατον). Ἡ ἐν τῷ μοναχικῷ τύπῳ παρουσία τῆς συνεπτυγμένης ταύτης μορφῆς τῆς ἀκολουθίας τῆς ἐωθινῆς προσευχῆς, ἥτις προσεγγίζει πρὸς τὴν ὄρθρινὴν ἀκολουθίαν τοῦ ἄσματικοῦ, καὶ ἡ παρὰ τοῦ μοναχικοῦ τύπου ἀναγνώρισις εἰς τὴν συνεπτυγμένην ταύτην μορφήν τῆς ὄρθρινῆς ἀκολουθίας τιμητικῆς θέσεως διὰ τῆς παραδοχῆς αὐτῆς ἐν τοῖς ὄρθροις τῶν ἐκάστοτε ψιλῶν Κυριακῶν καὶ ἐν τῷ ὄρθρῳ ἔτι μᾶς τῶν σημαντικωτάτων ἡμερῶν τῆς Μ. ἑβδομάδος (τοῦ Μ. Σαββάτου δηλαδή), ἥς αἱ ἀκολουθίαι κατὰ κοινὴν ὁμολογίαν διεφύλαξαν περισσότερα πάσης ἄλλης καὶ γνησιώτερα ἀρχαῖα στοιχεῖα, ἐξηγεῖται φυσικώτατα καὶ εὐχερέστατα μόνον ἐκ τῆς ἐκδοχῆς, ὅτι ἡ συνεπτυγμένη αὕτη μορφή τῆς ὄρθρινῆς ἀκολουθίας ὡς προερχομένη ἐκ τῆς πολιᾶς ἀρχαιότητος ἐθεωρήθη σεβαστή, ἁγία καὶ ἄθικτος. Ἄλλως, τίνα ἔννοιαν θὰ εἶχεν, οἱ τὴν ἐπέκτασιν καὶ εὐρύτητα τῶν ἀκολουθιῶν καὶ τὸν πολλαπλασιασμόν τῶν χρόνων τῆς προσευχῆς ἐπιδιώκοντες μοναχοὶ νὰ παραλάβωσιν συνεπτυγμένας ἀκολουθίας ἄλλοθεν ἢ νὰ συμπύξωσιν οἱ ἴδιοι αὐτάς, νὰ χρησιμοποιοῦσι δὲ αὐτάς μάλιστα κατὰ τὰς Κυριακὰς ἢ κατὰ τὰς

ἡμέρας τῆς Μ. Ἑβδομάδος, ὁπότε κατὰ κανόνα λόγῳ τῆς ἐκ τῶν βιοτικῶν ἀσχολιῶν ἀργίας αἱ ἀκολουθίαι γίνονται ἐκτενεστεραι, οἱ δὲ χρόνοι τῆς προσευχῆς, κατὰ τὴν Μ. Ἑβδομάδα ἰδίως, πολλαπλασιάζονται; ¹ Ἐπανέρχεται κατὰ ταῦτα ἡ συνεπτυγμένη ὀρθρινὴ Ἀκολουθία εἰς ἀρχαιοτέραν τῆς μοναχικῆς πράξιν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, τότε ἔχομεν καὶ ἐν αὐτῷ ἔτι τῷ μοναχικῷ τύπῳ παράλληλόν τι τῆς ὀρθρινῆς ἀκολουθίας τοῦ ἁσματικοῦ τύπου ἐν τῷ ὀποίῳ ἡ ἀκολουθία τοῦ μεσονυκτικοῦ εἶναι εἰσέτι ἠνωμένη μετὰ τῆς τοῦ ὀρθρου μίαν μετ' αὐτῆς ἀποστελοῦσα ὑπηρεσίαν. Τούτου ὅμως οὕτως ἔχοντος προκύπτει, ὅτι πρὸ τοῦ πλουσίως ἀνεπτυγμένου μοναχικοῦ τύπου ὑφίστατο ἐν τῇ πράξει τῆς Ἐκκλησίας στοιχειώδης τις καὶ ἀνανίπτυκτος ἔτι προμοναχικὸς τύπος ἀκολουθιῶν, πρὸς ὃν προσεγγίζει πλειότερον ὁ ἡμέτερος συνεπτυγμένος ἁσματικός. Ἐν τοιαύτῃ ὅμως περιπτώσει εἶναι προφανές, ὅτι οὐδεὶς δύναται νὰ γίνεταί λόγος περὶ προελεύσεως τοῦ ἁσματικοῦ ὀρθρου ἐκ τῆς συμπτύξεως τῶν τοῦ μεσονυκτικοῦ καὶ τοῦ ὀρθρου ἀκολουθιῶν τοῦ μοναχικοῦ τύπου. Δύναται πολὺ μᾶλλον νὰ προβληθῇ ὁ ἰσχυρισμός, ὅτι ἐπανέρχεται οὗτος εἰς τὴν ἀρχαιοτέραν τῆς Ἐκκλησίας πράξιν, ἐν ἧ αἱ ἀκολουθίαι ἔφερον ἀπλουστέραν τινὰ καὶ μᾶλλον συνεπτυγμένην μορφήν. Τὰ περὶ τοῦ ὀρθρου ὅμως λεγόμενα ἐνταῦθα ἰσχύουσιν τόσον περὶ τῆς μεσημβρινῆς ὅσον καὶ τῆς ἑσπερινῆς ἔτι προσευχῆς.

Ἄλλ' ἐὰν κατὰ ταῦτα ἀποκλείηται ἡ ὑπόθεσις τῆς ἀλληλοεξαρτήσεως τῶν δύο τύπων, κερδίζει ἐν τούτοις ἕδαφος ἡ ἄλλη ὑπόθεσις τῆς συνεξαρτήσεως ἀμφοτέρων ἐκ τρίτου τινὸς προγενεστέρου αὐτῶν καὶ μᾶλλον συνεπτυγμένου, ἀφ' οὗ ἔλαβον οὗτοι τὰς πρώτας αὐτῶν ἀρχὰς καὶ ἀφορμὰς, ἃς εἶτα ἐκάτερος αὐτῶν ἀνέπτυξε καὶ διεμόρφωσεν ἀναλόγως μὲν τῶν τοπικῶν καὶ καιρικῶν συνθηκῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν θρησκευτικῶν ἀναγκῶν, ἃς ἐπεδίωκε νὰ θεραπεύσῃ. Οὕτω θὰ ἐξηγοῦντο καθ' ἡμᾶς ἄριστα καὶ φυσικώτατα αἱ παρατηρούμεναι μεταξὺ τῶν δύο τύπων ὁμοιότητες ἄρα καὶ διαφοραί.

Εἰς ἐνίσχυσιν τῆς συνεξαρτήσεως ἀμφοτέρων τῶν τύπων ἐκ τρίτου τινὸς προγενεστέρου ἀμφοτέρων ἔρχεται οὐ μόνον ἡ ὡς ἀνωτέρω παρατηρηθεῖσα καὶ περιγραφεῖσα σχέσις, συγγένεια καὶ ὁμοιότης στοιχείων μεταξὺ τῶν ἀκολουθιῶν ἀμφοτέρων τῶν τύπων ἀλλ' ἀκόμη καὶ ἡ κοινότης στοιχείων μεταξὺ ἀκολουθιῶν οὐ μόνον τοῦ αὐτοῦ χρόνου, ἀλλὰ καὶ ἐτέρων ἔτι χρόνων προσευχῆς. Διαπιστοῦται ἐπὶ π.δ. ἐκ τῆς ἀναλύσεως τοῦ περιεχομέ-

1. Τὴν αὐτὴν ἐξήγησιν εὐρίσκει ὡσαύτως καὶ ἡ κατὰ τὰς ἡμέρας τῆς Μ. Ἑβδομάδος ἐν χρῆσει οὕσα ἐν τῷ αὐτῷ ναφ ἡ συνεπτυγμένη μορφή τῆς ἀκολουθίας τῆς Θ' ὥρας περὶ ἧς ἀνωτέρω ἐγένετο ὡσαύτως λόγος. Μονόψαλμοι εἶναι ὡσαύτως καὶ αἱ παρὰ τοῦ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων *Σωφρονίου* φιλοπονηθεῖσαι ἀκολουθίαι τῶν ὥρῶν τῆς Μ. Παρασκευῆς ἀποτελούμεναι ἢ μὲν τῆς Α' ἐκ τοῦ 100, ἢ δὲ τῆς Θ' ἐκ τοῦ 85 Ψ. Ἄλλ' ὡς γνωρίζομεν ἐκ τοῦ *Κασσιανὶ* (Instit. III. 3) ἐκάστη τῶν ὥρῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ περιεῖχε τρεῖς ψαλμούς.

νου τῶν ἀκολουθιῶν τοῦ μοναχικοῦ τύπου, ὅτι ἔχουσι κοινὰ πρὸς ἀλλήλας στοιχεῖα οὐ μόνον αἱ ἀκολουθίαι τοῦ μεσονυκτικοῦ, τοῦ ὄρθρου καὶ τῆς Α' ὥρας, αἱ ἀποτελοῦσαι τὸ ὄρθρινὸν σύμπλεγμα τῶν ἀκολουθιῶν τῆς προσευχῆς, ἀλλ' ἀκόμη καὶ μία ἐκάστη τούτων πρὸς τὴν τῶν ἀποδείπνων. Οὕτω, Α') Ἡ ἀκολουθία τοῦ ὄρθρου ἔχει κοινὰ στοιχεῖα μετὰ μὲν τῆς τοῦ μεσονυκτικοῦ τὸν ν' ψ., τὸν ὕμνον, Ἰδοὺ ὁ νυμφίος. ἔρχεται καὶ τὴν Ε' ὥδην, τοῦ Ἡσαίου, Ἐκ νυκτὸς ὀρθρίζει τὸ πνεῦμά μου κ.λ.¹, τὴν εὐχὴν τοῦ Ἐφραΐμ, Κύριε καὶ δέσποτα τῆς ζωῆς μου², καὶ ἐν μέρει τὴν ἀπόλυσιν³.—Μετὰ δὲ τῆς τῶν ἀποδείπνων ἔχει τοὺς ψαλμοὺς 50, 142 καὶ 150, τὴν δοξολογίαν τὴν προμνημονευθεῖσαν εὐχὴν τοῦ Ἐφραΐμ καὶ ἐν μέρει τὴν ἀπόλυσιν.⁴—Μετὰ δὲ τῆς Α' ὥρας τοὺς ψαλμοὺς 89 καὶ 91 καὶ τὴν προμνημονευθεῖσαν εὐχὴν τοῦ Ἐφραΐμ⁵, Β) Ἡ ἀκολουθία τοῦ μεσονυκτικοῦ ἔχει κοινὰ μετὰ μὲν τῆς Α' ὥρας τὸν ὕμνον, Τὰ διαβήματά μου κατεύθυνον, συνιστάμενον ἐκ τῶν στίχων 133—135 τοῦ 118 ψ., τοῦ Ἀμώμου, ὅστις ἀποτελεῖ, ὡς εἶδομεν, τὸν κύριον καὶ χαρακτηριστικὸν ψαλμὸν τοῦ μεσονυκτικοῦ⁶, τὴν προμνημονευθεῖσαν εὐχὴν τοῦ Ἐφραΐμ καὶ τὴν δέησιν, Ὁ ἐν παντὶ καιρῷ⁷.

1. Πρβλ. Ὠρολόγιον σελ. 8 πρὸς 55 καὶ 22 πρὸς 51. Ἐν τῇ τελευταίᾳ παραπομπῇ πρόκειται περὶ τούτου, ὅτι κατὰ τοὺς ὄρθρους τῶν ἡμερῶν τῆς Μ. τεσσαρακοστῆς ἀντὶ τοῦ συνήθους κατὰ τὰς λοιπὰς ἡμέρας τοῦ ἔτους Θεὸς Κύριος ψάλλεται τὸ Ἀλληλούϊα μετὰ στίχων ἐκ τῆς Ε' ὥδης, ἥτις ἀποτελεῖται ἐκ τοῦ 26 κερ. τοῦ Ἡσαίου, Ἐκ νυκτὸς ὀρθρίζει τὸ πνεῦμά μου κ.λ. ἐν δὲ τοῖς ὄρθροις τῶν ἡμερῶν τῆς Μ. ἐβδομάδος (δρα τυπικὸν σ. 351) ἀντὶ τοῦ Θεοῦ Κυρίου, ψάλλεται τὸ μέγα Ἀλληλουϊάριον μετὰ τῶν προαναφερθέντων στίχων ἐκ τῆς Ε' ὥδης τοῦ Ἡσαίου καὶ μετὰ τοῦ ὕμνου Ἰδοὺ ὁ νυμφίος ἔρχεται.

2. Πρβλ. Ὠρολόγιον σελ. 23 πρὸς 85

3. Πρβλ. αὐτόθι.

4. Αὐτόθι σ. 49, 55, 80, 81, 85 πρὸς 188, 189 καὶ 190. Ἐν τῇ τελευταίᾳ παραπομπῇ παρατηρεῖται, ὅτι ὁ ὕμνος; Κύριε τῶν δυνάμεων τοῦ ἀποδείπνου συνοδεύεται ὑπὸ στίχων τοῦ 150 ψαλμοῦ, ὅστις εἶναι εἰς τῶν ψαλμῶν τῶν Αἰῶν τοῦ ὄρθρου.

5. Στίχοι τινὲς τοῦ 89 Ψ. τῆς Α' ὥρας (Πρβλ. Ὠρολόγιον σ. 87), καὶ ὠρισμένως οἱ 14—17, Ἐνεπλήσθημεν τὸ πρῶτὸν τῶν ἐλλείψεων σου κ.λ. φέρονται καὶ ἐν τῇ τοῦ ὄρθρου ἀκολουθίᾳ, προτεταγμένοι ὡς πρόλογοι τῶν τροπαρίων τῶν ἀποστίχων αὐτῆς. Πρβλ. Ὠρολόγιον σ. 84. Οἱ πρῶτοι πάλιν στίχοι, 1—2, τοῦ 91 Ψ. τοῦ Μεσωρίου τῆς Α' ὥρας (δρα Ὠρολόγιον σ. 92), φέρονται καὶ ἐν τῷ τέλει τῆς ἀκολουθίας τοῦ ὄρθρου, προτεταγμένοι ὡς πρόλογος τοῦ χῆμα ἀπαγγελιομένου τρισαγίου ὕμνου, Ἅγιος ὁ Θεός. Πάτερ ἡμῶν. Οἶον, Ἀγαθὸν τῷ ἐξομολογεῖσθαι κ.λ. Ἅγιος ὁ Θεός—Πάτερ ἡμῶν. Ὅτι δὲ ὁ 91 Ψ. ἄλλοτε ὀλόκληρος ἐλέγετο ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ τοῦ ὄρθρου, ὅπως καὶ νῦν ἐν τῇ τοῦ Μεσωρίου τῆς Α' ὥρας ἀκολουθίᾳ, μαρτυρεῖται ἐκ τοῦ Τυπικοῦ τοῦ ἐν Ἱεροσολύμοις ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως. Πρβλ. ἀνάλεκτα κ.τ.λ. Κεραμίας Παπαδοπούλου. Β' σ. 40 καὶ ἀλλαχοῦ, καθ' ἅπαντας τοὺς ὄρθρους τῶν ἡμερῶν τῆς Μ. ἐβδομάδος.

6. Πρβλ. Ὠρολόγ. σελ. 10 πρὸς 89.

7. Πρβλ. Ὠρολόγιον σελ. 22 καὶ 23 πρὸς 91.

—Μετὰ δὲ τῶν ἀποδείκνων τὸς ψαλμοὺς 50, 69, τὸ Πιστεύω¹, τὸ Ὁ ἐν παντὶ καιρῷ², τὴν εὐχὴν τοῦ Μαρδαρίου, Δέσποτα Θεέ³, τὴν προμνημονευθεῖσαν εὐχὴν τοῦ Ἐφραίμ⁴, τὰς 3 εὐχὰς τοῦ Ἰωαννικίου, τὴν Ὑπερένδοξε ἀειπάρθενε, τὴν Ἐλπίς μου ὁ πατήρ καὶ τὴν πᾶσαν ἐλπίδα μου⁵, καὶ τὴν εὐχὴν τῆς ἀπολύσεως, *Εὐξώμεθα ὑπὲρ εἰρήνης τοῦ κόσμου*⁶. Τὸ φαινόμενον τοῦτο εὐρίσκει τὴν φυσικωτάτην αὐτοῦ ἐξήγησιν μόνον ἐν τῇ ἐκδοχῇ, ὅτι αἱ ἐν λόγῳ ἀκολουθίαι προῆλθον ἐξ ἄλλης ἀρχαιοτέρας, ἣτις ἤρχιζε μετὰ τῶν ἀποδείκνων καὶ ἐτελείωνε μετὰ τοῦ ὄρθρου, περιλαμβάνουσα ἐν σπέρματι ὅ,τι περίπου αἱ σημεριναὶ ἀκολουθίαι τῶν ἀποδείκνων, τοῦ μεσονυκτικοῦ, τοῦ ὄρθρου καὶ τῆς Ἀ΄ ὥρας. Ἐχομεν λοιπὸν νὰ διανοηθῶμεν ἐνταῦθα νυκτερινὴν τινα προσευχὴν, *παννυχίδα*, ἣτις εἶχε διαμορφωθῆ κατ' ἀναλογίαν καὶ ἀπομίμησιν τῆς τοῦ Πάσχα ἀρχαιοτάτης παννυχίδος, ἣτις ἤρχιζεν ἐκ τῶν καὶ ἐν τῇ συναγωγῇ ἔτι ὡς προνομιακῶν φερομένων *φθῶν τῶν ἀναβαθμῶν* 119—135, οἵτινες, ὡς εἶδομεν ἄνωτέρω, ἀκόμη ἐνιαχοῦ ἀποτελοῦσι συστατικὰ τῶν ἀκολουθιῶν τοῦ ἑσπερινοῦ καὶ τοῦ ὄρθρου ἅμα ἔληγε δὲ μετὰ τῶν Αἴνων, ψ. 148—150. Ὅντως ὁμιλοῦσιν ἀρχαιότατοί τινες ἐκκλησιαστικοὶ περὶ νυκτερινῆς τινος ἀκολουθίας τῆς προσευχῆς, ἣτις φαίνεται παρὰ μὲν *Μεθοδίῳ* τοῦ Ὀλύμπου ν' ἀντιστοιχῆ πρὸς τὴν παρ' ἡμῖν τριχῆ διαίρεσιν, ἑσπερινοῦ, μεσονυκτικοῦ καὶ ὄρθρου, παρὰ δὲ τῇ *Κασσιανῇ* πρὸς τὴν διχῆ, καθ' ἣν ἡ ὄρθρινὴ προσευχὴ φέρεται ἠνωμένη μετὰ τῆς ἑσπερινῆς. Ἐκ τοιαύτης τινὸς λοιπὸν παννυχίδος προῆλθον αἱ ἐν χρήσει ἀκολουθίαι τῆς νυκτερινῆς προσευχῆς (ἑσπερινός, ἀπόδεικνον, μεσονυκτικόν, ὄρθρος) τοῦ μοναχικοῦ τύπου, αἵτινες, ὡς ἔλκουναι ἐκ κοινῆς ῥίζης τὴν καταγωγὴν, φέρουσι καὶ κοινὰ πρὸς ἀλλήλα στοιχεῖα. Ἀλλὰ τὰ ἐνταῦθα περὶ ἑσπερινοῦ καὶ ἑωθινοῦ συμπλέγματος τῆς προσευχῆς τῶν ἀκολουθιῶν τοῦ μοναχικοῦ τύπου λεχθέντα ἰσχύουσιν καὶ περὶ τῶν ἀντιστοιχῶν ἀκολουθιῶν τοῦ ἁσματικοῦ τύπου, αἵτινες φέρουσι κοινὰ στοιχεῖα, οὐ μόνον μετ' ἐκείνων, ἀλλὰ ἐν τινι μέτρῳ καὶ πρὸς ἀλλήλας. Οὕτω ἄρχονται ἅπασαι διὰ τοῦ Εὐλόγημένης ἡ βασιλεία, ἐπισφραγίζονται δὲ διὰ τῶν εὐχῶν ὑπὲρ τῶν κατηγουμένων καὶ τῶν πιστῶν. Ἄπασαι πληροῦσιν εἶτα τὸ μεταξὺ τῶν δύο τούτων ἄκρων διάστημα διὰ τῆς ψαλμοφθίας ἀντιφώνων, διὰ τῆς ἐκφωνήσεως τῶν εἰρηνικῶν ἢ μικρῶν συναπτῶν καὶ δι' ἀναγνώσεων ἐκ τῆς Γραφῆς καθ' ὄλου, ἰδιαίτατα δὲ ἐκ τῆς Π. Δ. Ἄπασαι φέρουσι στερεοτύπως εἰσόδους. Ἄξιον περιεργείας εἶναι

1. Πρβλ. αὐτόθι διὰ μὲν τὸν 50 Ψ. σελ. 37 (μεσονυκτικόν τοῦ Σαββάτου) πρὸς 187, διὰ δὲ τὸν 69 Ψ. σελ. 8 πρὸς 182, διὰ δὲ τὸ Πιστεύφ σελ. 21 πρὸς 178.

2. Αὐτόθι σελ. 22 πρὸς 191.

3. Αὐτόθι σελ. 24 πρὸς 187.

4. Αὐτόθι σελ. 23 πρὸς 192.

5. Αὐτόθι σελ. 28 πρὸς 194.

6. Αὐτόθι σελ. 28 πρὸς 195.

περαιτέρω, ὅτι τὰ ἀντίφωνα τοῦ Β' μέρους τοῦ ἑσπερινοῦ, τὰ μικρὰ λεγόμενα, ἀποτελοῦσιν οἱ ψαλμοὶ 114—116, τὸ μεγαλύτερον δὲ κατὰ τὴν ἔκτασιν τοῦ ὄρθρου ὁ 118 ψ., ὁ Ἄμωμος, τὰ δὲ τῆς παννυχίδος πάλιν οἱ ψαλμοὶ 119—121. Ἡ κατ' αὔξοντα ἀριθμὸν τῆς ἐν τῷ ψαλτηρίῳ σειρᾶς τῶν ψαλμῶν βαίνουσα παράταξις αὕτη τῶν ἀντιφώνων τριῶν διαφόρων καὶ εἰς διαφόρους χρόνους τελουμένων ἀκολουθιῶν δὲν φαίνεται νὰ εἶναι ὅλως τυχαία, ἀλλ' ἴσως ἔχει τὸν λόγον τῆς ἐν τούτῳ, ὅτι αἱ ἀκολουθίαι αὗται ἀπετέλουν πρότερον μέλη ἀρχαιότερας τινὸς ἀκολουθίας, ἐν ἣ οἱ ἐν λόγῳ ψαλμοὶ τοῦ ψαλτῆρος ἐφέροντο κατὰ τὴν ὡς ἀνωτέρω τάξιν. Εἶναι γνωστὸν ἄλλοθεν ὅτι ἡ ὁμάς τῶν 112—117 ψαλμῶν ἢ ἐπιγραφομένη διὰ τοῦ Ἀλληλοῦσα, ἐψάλλετο ἐν τῇ Συναγωγῇ κατὰ τὰς μεγάλας ἑορτάς καὶ κατὰ τὰς νουμηνίας καθόλου, κατὰ δὲ τὴν ἑορτὴν τοῦ Πάσχα οἱ 112—114 ἔλεγοντο πρὸ τοῦ δευτέρου ποτηρίου, οἱ δὲ λοιποὶ μετὰ τὸν δεῖπνον. Ὡσαύτως γνωρίζομεν, ὅτι ἡ ὁμάς τῶν 119—135 ψαλμῶν, τῶν καὶ ὡς ᾠδῶν ἀναβαθμῶν χαρακτηριζομένων, ἀποτελοῦσα τὸ μέγα Ἀλληλοῦσα παρ' Ἰουδαίους, ἐφέρετο ὡς προοίμιον ἢ προεισαγωγικὸν μέρος κατὰ τὰς ἐν τῷ ναῷ συνάξεις τοῦ λαοῦ¹. Ὅτι τὸ τοιοῦτον προηγούμενον τῆς Συναγωγῆς ἠδύνατο νὰ ἐπιδράσῃ καὶ ἐπὶ τῆς λατρείας τῶν ἀρχαίων χριστιανῶν, προόδηλον συνάγεται ἄλλω; τε καὶ ἐκ τούτου, ὅτι ἡ ὁμάς τῶν ᾠδῶν ἀναβαθμῶν ἀπαντᾷ ὄντως ὡς σταθερὸν στοιχεῖον ἐν ταῖς ἡμετέραις ἀκολουθίαις. Συναντῶμεν αὐτὴν ἐν τῇ παννυχίδι τοῦ ἀσματικοῦ τύπου, ἐν τῷ ἑσπερινῷ μετὰ ἢ ἄνευ προηγουμένης τῆς μοναχικῆς τάξεως, ἔτι δὲ καὶ ἐν τῷ ὄρθρῳ τῶν Κυριακῶν καὶ ἑορτῶν τῆς αὐτῆς τάξεως.

Αἱ ἀκολουθίαι λοιπὸν ἀμφοτέρων τῶν τύπων ἔνεκεν τῆς τε πρὸς ἀλλήλας καὶ τῆς πρὸς τὰς ἀντιστοιχοὺς τοῦ ἐτέρου τύπου ὑφισταμένης συγγενείας καὶ σχέσεως παραπέμπουσιν ἡμᾶς σαφῶς πρὸς ἀρχέγονόν τινα τύπον, ὅστις φαίνεται νὰ εἶχε μορφωθῆ κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τῆς παννυχίδος τοῦ Πάσχα καὶ ὅστις περιελάμβανεν ἐν σπέρματι ὅ,τι περίπου αἱ μετὰ ταῦτα μορφωθείσαι αὐτοτελεῖς ἀκολουθίαι τοῦ ἑσπερινοῦ ἢ νυκτερινοῦ συμπλέγματος προσευχῆς, μορφῆ αὕτη τῶν προμοναχικῶν ἀκολουθιῶν τῆς ἡμερονυκτίου προσευχῆς κατὰ τοὺς προκωνσταντινεῖους χρόνους². Ἡ ἀποκατάστασις αὐ-

1. Ὁρα *Ρομπότη* λειτουργικὴ σ. 289 ἐξ.

2. Ἰχνη τῆς ἀρχεγόνου μορφῆς τῆς νυκτερινῆς προσευχῆς διεσώθησαν ἀχρι νῦν ἐν τῇ ἑσπερινῇ ἀκολουθίᾳ (παννυχίδι) ἀμφοτέρων τῶν τύπων, ἀσματικοῦ καὶ μοναχικοῦ, τῆς ἐσπέρας τοῦ Μ. Σαββάτου πρὸς τὴν Κυριακὴν. Παρατηρεῖται ἐνταῦθα, ὅτι παρ' ἀμφοτέροις τοῖς τύποις ἡ ἀκολουθία ἐπισφραγίζεται διὰ τελείας λειτουργίας (τοῦ Μ. Βασιλείου) καὶ ὅτι τὸ πρὸ τῆς θείας Ἱερουργίας μέρος εἶναι σύγκραμα τι ἐκ στοιχείων τῶν μετὰ ταῦτα αὐτοτελῶν ἀκολουθιῶν τοῦ ἑσπερινοῦ καὶ τοῦ ὄρθρου. Ἀξίον τῶν προσοχῆς εἶναι ἐνταῦθα κυρίως τούτου, ὅτι μεταξὺ τῶν ἀναγνωσμάτων, 15 τὸν ἀριθμὸν, ἀπαντῶσι καὶ αἱ ᾠδαὶ ἐξόδου 15, τοῦ Ἰωῆ (κ.2) καὶ τῶν τριῶν παιδῶν (Δανιὴλ κ.3), αἵτινες ἐν ταῖς μετὰ ἀκολουθίαις ἀποτελοῦσι

τῆς λόγῳ τῆς κρατούσης τότε κατὰ τόπους ποικιλομορφίας, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐπελθουσῶν εἶτα οὐσιωδῶν μεταβολῶν ὡς πρὸς τε τὴν ἐξωτερικὴν τῶν ἀκολουθιῶν μορφήν καὶ τάξιν καὶ τὸ περιεχόμενον, δὲν εἶναι εὐχερῆς σήμερον. Κρίνοντας ὅμως ἐκ τῶν εἰς αὐτὰς ἐπανερχομένων καὶ ἐξ ὕλικῶν αὐτῶν διαμορφωθέντων καὶ εἰς ἡμᾶς περιελθόντων δύο τύπων, τοῦ κοσμικοῦ ἢ ἁσματικοῦ καὶ τοῦ μοναχικοῦ, δυνάμεθα γενικῶς νὰ εἴπωμεν, ὅτι ὁ πρῶτος διεφύλαξε γνησιότερον πλεότερα ἀρχαῖκά στοιχεῖα, ἢ ὁ πλουσιώτερον διαμορφωθείς καὶ διακοσμηθεὶς μοναχικός, ὁ πλούσιος διάκοσμος τοῦ ὁποίου καὶ τὰ ἐν ἀφθονίᾳ εἰσαχθέντα νεωτερικὰ στοιχεῖα τῆς χριστιανικῆς ποιήσεως ἐπεσκίασαν βαθέως ἐνιαχοῦ καὶ κατέστησαν ἀγνώριστον σχεδὸν τὴν ἀρχικὴν μορφήν τῶν ἀκολουθιῶν. Βεβαίως ὑπέστησαν καὶ αἱ τοῦ ἁσματικοῦ τύπου ἀκολουθίαι τὴν ἐπίδρασιν τοῦ μετὰ τοῖς κωνσταντινεῖοις χρόνοις κυρίως κρατήσαντος μεταρρυθμιστικοῦ πνεύματος¹, ἀλλ' ἐν συνόλῳ θεωρούμεναι διαπνέονται αὐταὶ ὑπὸ συντηρικωτέρου ἢ αἱ τοῦ μοναχικοῦ τύπου ἀκολουθίαι πνεύματος, ἐν αἷς τὸ μὲν βιβλικὸν στοιχεῖον ἐξετοπίσθη ἢ τοῦλάχιστον σημαντικῶς περιορίσθη παρὰ τῶν ὀχληρῶς πολλαπλασιασθέντων ἐπαλλήλων καὶ ἐκ μακρῶν τροπαρίων συνισταμένων κανόνων καὶ λοιπῶν στιχηρῶν λεγομένων ἢ ἀποστίχων τροπαρίων, τὰ δὲ ψαλμικὰ ἀκροστίχια ἐξηφανίσθησαν σχεδὸν τελείως. Ὅτι δὲ ἐπὶ τῆς τοιαύτης μορφῆς ἦν ἀπὸ τῆς Η' περίπτου ἑκατ. καὶ ἐξῆς ἔλαβον αἱ τοῦ μοναχικοῦ ἀκολουθίαι, σπουδαίως ἐπέδρασε τὸ παράδειγμα τῶν τοῦ ἁσματικοῦ τύπου ἀκολουθιῶν πρόδηλον, μαρτυρεῖται δὲ καὶ ἐκ πολλῶν. Ἀνεφέραμεν ἀνωτέρω, ὅτι τὸ πρῶτον ὁ κοσμικὸς τῶν ἀκολουθιῶν τύπος ἠσθάνθη τὴν ἀνάγκην τῆς εἰσαγωγῆς ἐν αὐταῖς τεχνικωτέρας τινος μελωδίας, συνδεδεμένης κατ' ἀνάγκην καὶ μετὰ ἔργων τῆς χριστιανικῆς ποιήσεως, τῶν τροπαρίων καὶ τῶν κανόνων, καὶ ὅτι αἱ ἐξέχουσαι κορυφαὶ τοῦ τότε μοναχικοῦ κόσμου ἐτάχθησαν ἀπ' ἀρχῆς καὶ κατὰ κανόνα ἐναντίον τῆς τεχνικωτέρας μελωδίας καὶ τῶν ἔργων τῆς γεννωμένης Χριστιανικῆς ποιήσεως, ὡς μαρτυρεῖται ἐκ τῶν ταλανισμῶν κορυφαίων τινῶν ἀντιπροσώπων αὐτοῦ ἐκ τῶν μονῶν τῆς Αἰγύπτου καὶ τοῦ Σιῶ. Ὁ Ἀββᾶς Παμβῶ ἐπὶ π.δ. ταλανίζει

πάντοτε στοιχεῖα τοῦ ὄρθρου ἢ τῆς ὄρθρικῆς προσευχῆς παρὰ τε τῷ ἁσματικῷ καὶ μοναχικῷ τύπῳ, τοῦθ' ὅπερ ὅμως μαρτυρεῖ ὅτι ἡ ἑσπερινὴ ἀκολουθία εἶναι ἠνωμένη ἐνταῦθα εἰσέτι μετὰ τῆς ὄρθρικῆς, μίαν ἀμφοτέραι ἀποτελοῦσαι ἀκολουθίαν, ἣτις χρησιμεῖσι ὡς προοίμιον τῆς θείας Ἱερουργίας. Εἰς ἐνίσχυσιν τούτου ἔρχονται εἰσέτι ἡ γαλλικανικὴ καὶ μογαρινὴ ἀκολουθία τῆς θείας λειτουργίας, ἐν τῷ Α' μέρει τῶν ὁποίων ἀπαντῶσιν ὅσαι τινες βιβλικάι.

1. Ἡ διὰ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου ἀνύψωσις τοῦ Χριστιανισμοῦ εἰς θρησκείαν τοῦ κράτους ἐμελλε κατ' ἀνάγκην νὰ συνεπιφέρει καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς θείας λατρίας, ἣτις λόγῳ τῶν διωγμῶν ἐν ἀσημότητι καὶ πτωχείᾳ τέως διατελοῦσα, ἐπόμενον ἦτο ν' ἀναπτύχθῃ μεγαλοπρεπῶς καὶ πλουτισθῇ ἀναλόγως τοῦ ἐσωτερικοῦ μεγαλείου καὶ τῆς δυναμικότητος τῆς Χριστιανικῆς θρησκείας.

τὴν ἔλευσιν τῶν ἡμερῶν, καθ' ὅς οἱ μοναχοί, ἐγκαταλείποντες τὴν διὰ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ὑπαγορευθεῖσαν στερεὰν τροφήν, θὰ ἤρχιζον νὰ ἀσχολῶνται μετ' ἁσμάτων καὶ ἤχων, «μελωδοῦντες ἁσματα», ὡς λέγει, «καὶ ὄνθμιζοντες ἤχους καὶ σεῖοντες χεῖρας καὶ μεταβαίνοντες πόδας». Ὁ ἡγούμενος τοῦ ἐν τῇ Νιτρίᾳ ὄρους ῥητῶς λέγει: «Τὰ τροπάρια καὶ κανόνας ψάλλειν καὶ ἤχους μελίζειν τοῖς κατὰ κόσμον ἱερεῦσι καὶ τοῖς λοιποῖς ἀρμόζουσιν..., τοῖς δὲ μοναχοῖς τοῖς μακρὰν τῶν τοῦ κόσμου θορύβων διάγουσι, τὸ τοιοῦτον ἀσύμφορόν ἐστιν, ἀλλὰ καὶ βλάβης πολλάκις γίνεται πρόξενον». Οἱ μοναχοὶ τοῦ Ὄρους Σινᾶ ἐξηκολούθουν μέχρι τῆς ΣΤ' ἀκόμῃ ἑκατονταετηρίδος ν' ἀποκλείουσι πᾶν ἔργον τῆς χριστιανικῆς ποιήσεως ἐκ τῶν ἑαυτῶν ἀκολουθιῶν, αἵτινες ὡς ἐκ τούτου δὲν ἔφερον τροπάρια οὔτε εἰς τοὺς στίχους τοῦ *Κύριε ἐκέκραξα*, οὔτε εἰς τὸ *Φῶς ἱλαρόν* καὶ τῷ *Καταξίωσον* ἐν τῷ ἔσπερινῳ¹, ἀλλ' οὔτε καθίσματα (τροπάρια) εἰς τὴν στιχολογίαν τοῦ ψαλτῆρος ἐν τῷ ὄρθρῳ, οὔτε τροπάρια πρὸ τοῦ ὕμνου τῶν τριῶν παίδων καὶ ἀναμεταξὺ τῶν στίχων τῶν θ ὠδῶν καὶ τῶν Αἴνων καθόλου, οὔτε δὲ τὸ Πᾶσα πνοὴ ὡς τὸ Μεγαλύνει ἡ ψυχὴ μου (=Θ'. ὠδὴ) οὔτε ἀναστάσιμον τροπάριον εἰς τὸ τέλος τῆς δοξολογίας². Ἀλλὰ παρὰ πᾶσαν τὴν κατὰ τοῦ ἁσματος καὶ τῶν τροπαρίων ἀντίδρασιν τῶν μοναχῶν εἰσέδυσαν ταῦτα κατ' ἐπί-

1. Ἡ μορφή τῆς ἀκολουθίας τοῦ ἔσπερινου εἶναι ἡμῖν γνωστὴ ἐκ τῆς περιγραφῆς, τῶν κατὰ τινα ἔσπερινόν τῶν Σιναιτῶν πατέρων παραστάντων μοναχῶν Ἰωάννου (Μόσχου) καὶ Σωφρονίου, ἔχει δὲ ὡς ἐξῆς: Μακάριος ἀνήρ (=ψαλ. 103), Κύριε ἐκέκραξα (=ψ. 140), Φῶς ἱλαρόν, Καταξίωσον Κύριε, Νῦν ἀπόλυεις τὸν δούλόν σου. Πρβλ. W. Christ et Paranicas Anthologia graeca Carminum christianorum (Lipsiae, 1871) σελ. XXX. Pitra Hymnographie κ.τ.λ. ἐνθα ἄνωτερ. ἐν. σελ. 23, 1. Ὁ τύπος οὗτος ἐξαίρεσι ἐλαχίστων τινῶν παραλλαγῶν καὶ προσθηκῶν, ἀπαντᾷ καὶ ἐν ταῖς Ἀποστ. Διαταγ. (Β'. 59. Η, 22. 35. 37. 39. 47. 48) ἐν αἷς φέρει τὴν ἐξῆς μορφήν. Κύριε ἐκέκραξα, ἡ μικρὰ δοξολογία (συνισταμένη ἐκ τοῦ α' στίχου τοῦ 112 ψαλμοῦ, *Αἰνεῖται παῖδες Κύριον*, καὶ ἐκ περικοπῶν τινῶν ἑτέρων), ὁ ὕμνος τοῦ Συμεῶν, *Νῦν ἀπόλυεις* καὶ αἱ εὐχαὶ ὑπὲρ τῶν κατηχομένων, χριμαζομένων, φωτιζομένων κ.λ.π. Ἀπόλυσις.

2. Ἡ ἀκολουθία τοῦ ὄρθρου περιγράφεται παρὰ τῶν αὐτῶν μοναχῶν Ἰωάννου καὶ Σωφρονίου παραστάντων ὡσαύτως ἐν τινι τῶν Σιναιτῶν ἀγρυπνιᾷ ἧς ἡ ἀκολουθία, ἀρξαμένη εὐθύς μετὰ τὸ δεῖπνον, διεξήχθη ὡς ἐξῆς. Προηγῆθη ὁ κανὼν, ὃν ἠκολούθησεν εἰτα ὁ ἐξάψαλμος, εἰς τὸ τέλος τοῦ ὁποίου ἐλέχθη τὸ Πάτερ ἡμῶν. Ἦρχισεν ἔπειτα ἡ ἀνάγνωσις τοῦ ψαλτῆρος ὀλοκλήρου, ἀναγνωσθέντος εἰς τρεῖς στάσεις, ὧν ἡ α' περιελάμβανε τὴν πρώτην πεντηκοντάδα τῶν ψαλμῶν (1—50), ἡ β' τὴν δευτέραν (51—200), καὶ ἡ γ' τὴν τρίτην (101—150). Αἱ στάσεις διεκόπτοντο ἀπ' ἀλλήλων διὰ τῆς ἀπαγγελίας τοῦ *Πάτερ ἡμῶν*, τοῦ *Κύριε Ἐλέησον* καὶ τῆς παρεμβολῆς ἀναγνώσεων ἐκ τῶν Καθολικῶν Ἐπιστολῶν τῆς Κ.Δ. (Ἰάκωβον, Πέτρον καὶ Ἰωάννην). Τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ ψαλτῆρος καὶ τῶν καθολικῶν ἐπιστολῶν διεδέχθη ἡ τῶν θ βιβλικῶν ὠδῶν, ταύτας δέ, ἡ μεγάλη δοξολογία, τὸ Πιστεύω καὶ τὸ Κύριε ἐλέησον, προστεθέντος καὶ τοῦ ὕμνου. *Υἱὲ καὶ λόγος τοῦ Θεοῦ, Ἰησοῦ Χριστέ, ὁ Θεὸς ἡμῶν, ἐλέησον ἡμᾶς καὶ βοήθησον καὶ σῶσον τὰς ψυχὰς ἡμῶν*. Πρβλ. Pitra ἐν τῇ εὐθύς ἀμέσως προσηγηθεῖσει ὑποσημειώσει.

δρασιν τοῦ κοσμικοῦ ἢ ἁσματος τύπου καὶ εἰς τὰς τοῦ μοναχικοῦ ἀκολουθίας ἐνωρίτατα ἤδη. Ἐν ταῖς μοναῖς τῆς Καππαδοκίας ἐξ ὧν προήρχετο ὁ κατὰ τὴν Ε' ἑκατονταετηρίδα ἀκμάσας ἄββας Παῦλος, ὑπῆρξε γενικὴ ἢ χρῆσις τῶν τροπαρίων καὶ τοῦ ἕσματος. Ὡς ἐκ τούτου, ὅταν λόγῳ εἰσβολῆς τῶν Περσῶν, ἠναγκάσθη νὰ μεταναστεύσῃ εἰς τὸ ὄρος τῆς Νιτροῖας καὶ νὰ προσκολληθῇ αὐτόθι παρὰ τινι γέροντι, ἠσθάνετο βαρέως τὴν παρὰ τοῦ γέροντος γενομένην εἰς αὐτὸν ἀπαγόρευσιν νὰ ψάλλῃ τροπάρια καὶ κανόνας, ἅτινα ἐν τούτοις ἀπετέλουν κατὰ τὸν ἰσχυρισμὸν τοῦ Παύλου τὴν συνήθη ψαλμωδίαν πάντων. Ἀλλὰ καὶ ἐν αὐτῇ ἔτι τῇ ἀκροτόλει τῆς μοναχικῆς πολιτείας, ταῖς μοναῖς τῆς Αἰγύπτου, δὲν ἐβράδυνε παρὰ τὰς ἀρχικῶς ἐκδηλωθείσας αὐστηροτέρας παρὰ τῶν ἀρχαιοτέρων καὶ κορυφαίων μοναχῶν κρίσεις περὶ τῆς μελωδίας νὰ διεισδύσῃ ὁ νεωτερισμὸς τῶν τροπαρίων καὶ τοῦ ἕσματος, ὡς μαρτυρεῖται ἐκ τῆς ἐκπλήξεως, ἣν ἠσθάνθη ὁ Κασσιανὸς ἐκ τῆς συναντήσεως παρὰ τοῖς μοναχοῖς τῆς Αἰγύπτου τοῦ ἀντιφωνικοῦ τῆς ψαλμωδίας τρόπου ὃν ἐθεώρει ὡς νεωτερισμὸν. Ἐκ τῆς τοιαύτης τοῦ ἁσματικοῦ ἐπὶ τοῦ μοναχικοῦ ἐπιδράσεως ὠρμήθη ἀναμφιβόλως *Συμεὼν ὁ Θεσσαλονίκης* εἰς τὴν ἐπὶ τὸ ὑπερβολικώτερον διατύπωσιν τοῦ ἀστηρίκτου ἐκείνου ἰσχυρισμοῦ του, ὅτι δῆθεν, ὁ ἁσματικὸς τῶν ἀκολουθιῶν τύπος εἶναι προγενέστερος τοῦ μοναχικοῦ καὶ ὅτι ἐξ ἐκείνου ἔχει οὗτος τὰς ἀρχάς. Τὰ παρ' αὐτοῦ προσαγόμενα ἄλλως τε σχετικὰ ἐπὶ τούτου παραδείγματα οὐδεμίαν ἐγκαταλείπουσιν ἡμῖν περὶ τούτου ἀμφιβολίαν, οἷα ἐπὶ π.δ. εἶναι τὰ ἐν σελ. 55B φερόμενα, ἔνθα διατυποῦται ὁ ἰσχυρισμὸς, ὅτι εὐχαι τῶν μοναχικῶν ἀκολουθιῶν τοῦ ὀρθοῦ καὶ τοῦ ἑσπερινοῦ εἶναι συντεθειμένα κατὰ τὸν τύπον τοῦ ἁσματικοῦ τύπου καὶ ὅτι κατ' ἀκολουθίαν ἐξ αὐτοῦ παρελήφθησαν. Τὰ ἐν σελ. 624, ἔνθα ἐξ ἀφορμῆς τοῦ ἐν τῷ ἁσματικῷ τύπῳ γινόμενου θυμιάματος παρατηρεῖ, «τοῦτο δὲ γίνεται καὶ ἐν τοῖς μοναστηρίοις πρὸ τοῦ μεγάλου ἑσπερινοῦ». Τὰ ἐν σελ. 628, ἔνθα λέγεται, «Καθ' ἑσπέραν οὖν καὶ πρῶην ἐλέγετο τὸ ψαλτήριον [ἐν τῷ ἁσματικῷ ἑσπερινῷ], ὡς καὶ ἐν τῷ ὀρθῳ γῦν. Ὅθεν καὶ αἱ μοναὶ ἐκμιμούμεναι Κάθισμα ψαλτήρος ἑσπέρας καὶ ἐν τῷ ὀρθῳ διηνεκῶς λέγουσι». Τὰ ἐν σελ. 648, ὅπου ἐξ ἀφορμῆς τῆς ἐν τῷ μοναχικῷ ὀρθῳ παρουσίας τοῦ ὑποψάλματος «*Σοὶ πρέπει αἶνος τῷ Θεῷ*» κατὰ τὴν ψαλμωδίαν τῶν Αἴνων, ὅπερ ἀποτελεῖ ἀκροστίχον τοῦ 148 ψ. (Πρβλ. στίχ. 6), παρατηρεῖ: «Ἐντεῦθεν οὖν δῆλον ὡς καὶ τὰ μοναστήρια ἐκ τοῦ ἁσματικοῦ ἔχουσι τὰς ἀφορμάς. Ὅμοίως ἐν τῇ ἀρχῇ αὐτὰ (=τὰ μοναστήρια) λέγουσι: *Σὺ πρέπει αἶνος...*»¹.

1. Εἰς τὰ ἀνωτέρω ἠδυνάτο τις νὰ προσθέσῃ ἔτι καὶ τοῦτο, ὅτι ἡ ἀκολουθία τοῦ μοναχικοῦ μεσονυκτικοῦ ἀναγινώσκεται ἄχρι σήμερον ἐν τῷ νάρθηκι, ἀκριβῶς ὅπως καὶ τὸ θέσιν αὐτῆς ἐπέχον Α' μέρος τοῦ ἁσματικοῦ ὀρθοῦ.

§ 5. Τὰ κύρια καὶ ἰδιάζοντα χαρακτηριστικὰ τοῦ τύπου.

Τοιοῦτος ὁ ἄσματικὸς ἢ κοσμικὸς τῶν ἀκολουθιῶν τύπος, οὐτινος, παραθεωρουμένου τοῦ ἐν αὐτῷ κρατοῦντος συμβολισμοῦ¹, ὃν ἄλλως ἔχει κοινὸν μετὰ τοῦ μοναχικοῦ τύπου², εἶναι τὰ ἑξῆς:

α') Ἡ *συντομία* καὶ ἡ *βραχύτης*, αἵτινες ἀναμφιβόλως συνέχονται πρὸς τὸν παρ' αὐτοῦ ἐπιδιωκόμενον σκοπόν, ὅστις εἶναι ἡ ἐξυπηρέτησις τῶν θρησκευτικῶν ἀναγκῶν τοῦ λαϊκοῦ πληρώματος τῆς ἐκκλησίας. Οἴκοθεν εὐνόητον, ὅτι οἱ ἐν τῷ κόσμῳ ζῶντες καὶ παρὰ μυρίων βιοτικῶν ἀναγκῶν περισπώμενοι κοσμικοὶ δὲν δύνανται νὰ ἐπιτελέσωσι πάντα, ὅσα οἱ ἐν τοῖς ἐρήμοις

1. Ὁ συμβολισμὸς καὶ ὁ ἀλληγορισμὸς εἰσῆχθησαν ἐνωρίτατα ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἀπ' αὐτῶν ἐστὶ τῶν ἀποστολικῶν χρόνων ὡς μαρτυρεῖται ἐκ τῶν ἀλληγορικῶν καθόλου ἐρμηνειῶν τῶν ἀποστολικῶν πατέρων καὶ ἐκ τῶν συμβόλων, αἵτινα κατὰ τὴν Β' καὶ Γ' ἐκ. χρησιμοποιεῖ ἡ χριστιανικὴ τέχνη. Ὅπως ἐπὶ π. δ. τὸν σταυρόν, τὸν ποιμένα, τὴν λύραν, τὴν ναῦν, τὴν ἄγκυραν, τὸν ἰχθύν, τὸν φοῖνικα κ. λ. Ἀργότερον (ἀρχὰς τῆς ΣΤ' ἐκ.) εἰσάγεται καὶ ὁ *μυστικισμὸς* διὰ τῶν συγγραμμάτων τῶν ἐπ' ὀνόματι *Διονυσίου τοῦ Ἀρσοπαλίτου* φερομένων. Διὰ τοῦ Στουδίτου *Μαξίμου* τοῦ ὁμολογητοῦ τοῦ μεγίστου μυστικιστοῦ τῆς ἐλληνικῆς ἐκκλησίας, *Συμῶν* τοῦ νέου θεολόγου καὶ *Νικολάου τοῦ Καββάσιλα* ἐπιζῆ οὗτος μέχρι τῶν Ἑουχαστῶν. Ὅτι οὐκ ὀλίγον ἐπέδρασεν καὶ ἡ μυστικὴ θεωρία ἐπὶ τῆς διαμορφώσεως τῆς λατρείας πρόδηλον ἐκ τοῦ ἄκρι καὶ σήμερον ἐστὶ διδομένον πολλαχοῦ ἐρμηνειῶν εἰς τὴν λατρείαν καὶ τὰ ἀντικείμενα αὐτῆς.

2. Ἐπὶ π. δ. τὸ ἐν ἀρχῇ τῶν ἀκολουθιῶν τοῦ ἑσπερινοῦ καὶ τοῦ ὄρθρου γινόμενον θυμίαμα ὑποτυποῖ τὴν πληρώσασάν ποτε τὴν σκηνὴν τοῦ μαρτυρίου καὶ τὸν ναὸν τοῦ Σολομῶντος θείαν δόξαν. Ὅτι ἡ μεγαλοπρεπὴς μετὰ λαμπάδων καὶ θυμιαμάτων εἴσοδος ἐν τῷ ἑσπερινῷ εἰς τύπον τῆς ἀνωθεν τάξεως γίνεται καὶ τὴν ἀπὸ τοῦ θυσιαστηρίου μετάδοσιν τῆς θείας χάριτος δηλοῖ, καθὼς καὶ τὴν ἀνάθεσιν τῶν προσευχῶν ἡμῶν ἀνω ὡς εὐοσμον θυμίαμα (Συμῶν, αὐτόθι σ. 629). Ὅτι ἐν τοῖς ἑσπερινοῖς ψάλλεται ὁ ψαλμὸς *Κλίνον Κύρια τὸ οὖς* (ψ. 85), ἐπειδὴ ὁ αἰσθητὸς ἥλιος κλίνων καὶ δύων καταγγέλλει τὸν τῆς δικαιοσύνης ἥλιον, τὸν Χριστόν, ὅστις ἐπεφάνη ἡμῖν διὰ σαρκὸς (Συμῶν, ἐνταῦθα σ. 625) Ὅτι ὁ ἱερεὺς τυποῖ τὸν Κύριον, ἡ δὲ εἰς τὸ θυσιαστήριον εἴσοδος αὐτοῦ τὴν εἰς οὐρανοῦς ἀνοδὸν τοῦ Κυρίου, οἱ δὲ ὕμνοι τῆς ἀναστάσεως ψάλλονται ἐν τῷ ἄμβωνι κατὰ τὸν τύπον τῶν τὴν ἔγερσιν τοῦ Κυρίου ὕμνησάντων ἀγγέλων (αὐτόθι σ. 632). Ὁ κυρίως ναὸς τυποῖ τὸν παράδεισον καὶ τὸν οὐρανόν, τὸ δὲ ἐν ἀρχῇ τῆς ἀκολουθίας τοῦ ὄρθρου κλείσιμον τῶν θυρῶν τὸν ἀποκλεισμόν ἡμῶν ἐκ τοῦ παραδείσου, ὁ δὲ ἱερεὺς ἴσταται ἔμπροσθεν τῶν πυλῶν ὡς μεσότης, ἀγγέλου, Θεοῦ ἐπέχον θείαν (αὐτόθι σ. 636). Τὸ ἀνοιγμα τῆς μιᾶς θυρίδος τῶν πυλῶν τοῦ ναοῦ τὸ γινόμενον κατὰ τὴν ψαλμῶδιαν τοῦ στίχου, *Ἐπέβλεπον ἐπ' ἐμὲ* (τῆς γ' στάσεως τοῦ Ἀμώμου) καὶ μετὰ τὴν τοποθέτησιν τοῦ τιμίου σταυροῦ πρὸ αὐτῆς, οὐμβολίζει ὅτι «δηνοίγη ἡμῖν ὁ οὐρανὸς τῇ θέᾳ τῆς τοῦ Κυρίου σαρκώσεως», τὸ δὲ ἀνοιγμα ἀμφοτέρων τῶν θυρίδων τῆς πύλης, τὸ γινόμενον κατὰ τὴν ψαλμῶδιαν τοῦ στίχου, *Ἐισέλθω τὸ ἀξίωμα μου Κύρια*, καὶ ἡ ἐκ τοῦ νάρθηκος εἴσοδος τοῦ ἱερέως καὶ τοῦ λαοῦ εἰς τὸν κυρίας ναὸν δηλοῖ, ὅτι τελεσθέντος ἤδη τοῦ μυστηρίου τῆς οἰκονομίας διὰ τοῦ θανάτου καὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου, εὐρομεν εἴσοδον εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ τὸν παράδεισον (αὐτόθι σ. 637).

καὶ μακρὰν τοῦ κόσμου διατελοῦντες μοναχοί, οἵτινες ὡς κύριον σκοπὸν τοῦ βίου ἔταξαν τὴν διαρκῆ μετὰ τοῦ θείου ἐπικοινωνίαν διὰ τῆς προσευχῆς.

β) Ἡ μελωδία. Τὸ ἄσμα, περιελθὸν ὡς κληρονομία ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐκ τῆς πράξεως τῆς Συναγωγῆς καὶ τῶν Ἀποστόλων, ἔλαβεν ἐν τῷ ἡμετέρῳ τύπῳ, κατ' ἐπίδρασιν προφανῶς τῆς ἐλληνικῆς μουσικῆς, ἧς οἱ τρόποι ἢ ἤχοι ἐγένοντο ἀποδεκτοὶ ἐν τῇ ψαλμῳδίᾳ, καλλιτεχνικωτέραν τινὰ μορφήν. Ψάλλειν, ἀντιψάλλειν, ὑποψάλλειν, ὑπηγεῖν ἦσαν οἱ ἐκφραστικοὶ ὄροι τῆς νέας ταύτης τεχνοτροπίας, ἐξ ἧς καὶ οἱ ἐν ταῖς ἀκολουθίαις τοῦ ἡμετέρου τύπου διατηρηθέντες ὄροι ὑποψάλλματα, ἀντίφωνα καὶ εὐχαὶ ἀντιφώνων κ.λ. Τὸ ἄσμα λοιπὸν κατέλαβεν ἀπὸ πρώτης ἀρχῆς τοιαύτην ἐν ταῖς ἀκολουθίαις τοῦ ἡμετέρου τύπου δεσπόζουσαν θέσιν, ὥστε ἐξ αὐτοῦ, ὡς ἀπὸ κυρίου γνωρισματος, ν' ἀποκληθῆ ὁ ὅλος τύπος ἁσματικός. Σινηθίζεται, ὡς βεβαίῳ Συμεὼν ὁ Θεσσαλονικεύς, μηδὲν ἔξαιρέσει τῶν εὐχῶν τοῦ ἱερέως καὶ τῶν αἰτήσεων τῶν διακόνων νὰ λέγηται ἐν αὐτῷ ἄνευ μελωδίας. Βεβαίως εἰσεχώρησεν ἡ μελωδία καὶ ἐν ταῖς μοναχικαῖς ἔτι ἀκολουθίαις, αἵτινες ἀπέβησαν σὺν τῷ χρόνῳ μελωδικώταται, ἀλλὰ παρὰ τὴν τῆς μελωδίας ἐπίδρασιν ταύτην δύναται νὰ λεχθῆ, ὅτι ἡ ἀνάγνωσις παρέμεινε πάντοτε ὡς οὐσιώδες γνώρισμα τῶν μοναχικῶν ἀκολουθιῶν καὶ ὅτι ἀπέναντι τοῦ κανόνος τοῦ ἁσματικοῦ, μηδὲν νὰ λέγηται ἄνευ μελωδίας, ἰσχύει ἐν τῷ μοναχικῷ τύπῳ μᾶλλον ἢ ἀρχὴ ὅτι τὰ πάντα δύναται ἀπλῶς ν' ἀναγινώσκονται. Ἡ τελευταία αὕτη ἀρχὴ σχετίζεται πρὸς τὸν ἰδιόρρυθμον καθόλου χαρακτῆρα τῶν τῆς μοναχικῆς τάξεως ἀκολουθιῶν, αἵτινες, συνθεθεῖσαι ἀπ' ἀρχῆς παρὰ μοναχῶν καὶ πρὸς θεραπείαν τῶν ἀναγκῶν αὐτῶν, φέρουσι τὸν χαρακτῆρα *ιδιωτικῆς* μᾶλλον πράξεως, ἧτις δύναται νὰ τελεσθῆ, ὡς θὰ ἴδωμεν περαιτέρω, καὶ παρ' ἐνὸς μόνου, καὶ ἄνευ ψαλμῳδίας, καὶ ἄνευ ναοῦ καὶ ἱερέως, ὅπουδῆποτε καὶ παρ' οἴουδῆποτε καὶ παρὰ λαϊκοῦ ἔτι.

γ) Ὁ βιβλικὸς καθόλου χαρακτῆρ. Τὸ βιβλικὸν στοιχεῖον καθόλου, κατ' ἔξοχὴν δὲ οἱ ψαλμοὶ τοῦ ψαλτῆρος κατέχουσι ἐνταῦθα τὴν δεσπόζουσαν θέσιν. Οἱ ψαλμοὶ καὶ αἱ ᾠδαὶ ἀποκαλοῦνται ἀντίφωνα. Τὸ ἀρχαῖον ἔθος τῆς συνδέσεως τῶν στίχων τῶν ἀντιφώνων μετὰ βραχέων βιβλικῶν ὑποψαλμάτων διτηρήθη ἀκραιφνέστερον ἐνταῦθα ἢ ἐν τῇ μοναχικῇ τάξει. Οἱ Pitra καὶ Ptit ἐδημοσίευσαν τὸν *Κανόνα ἀντιφώνων τῶν ψαλμῶν τῆς τοῦ Θεοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας*, ἐν τῷ ὁποίῳ περιέχονται τὰ ψαλμικά ἐφύμνια ἢ ὑποψάλλματα, τὰ συνοδεύοντα τοὺς στίχους τῶν ἐκάστοτε χρησιμοποιουμένων ἐν ταῖς ἀκολουθίαις ψαλμῶν. Ἀλλὰ καὶ αἱ ὡς ἀνωτέρω περιγραφεῖσαι ἀκολουθίαι τοῦ τύπου διέσωσαν ἡμῖν ἀρκετὰ παραδείγματα τοιούτων βιβλικῶν προψαλμάτων καὶ ὑποψαλμάτων. Βεβαίως ὑπῆρξεν ὁ ἡμέτερος τύπος, ὅστις εἰσήγαγε τὸ πρῶτον τὸν νεωτερισμόν, ἐν τῇ μελωδίᾳ, ἣν συνέδεσε μετὰ ὕμνων, ἀλλὰ τὸ ἀξιοπεριέργον ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ εἶναι τοῦτο, ὅτι ἡ μὲν χρῆσις τῶν τῆς χριστιανικῆς ποιήσεως ὕμνων γίνεται εἰς

ἄγαν φειδωλή, οἱ δὲ ὕμνοι αὐτοὶ κατὰ κανόνα εἶναι βραχεῖς. Οὔτε κανόνες εἰσέδυσαν ἐν αὐτῷ, οὔτε παρατηρεῖται ὁ ἔσμος τῶν ἐπαλλήλως φερομένων μακροσκελῶν τροπαρίων τοῦ μοναχικοῦ τύπου. Τὰ ἐν τισιν ἀκολουθίαις αὐτοῦ φερόμενα στιχηρὰ τροπάρια, δοξαστικά καὶ Θεοτοκία καὶ ἀπόστιχα ἐν τῷ ἑσπερινῷ, ἔξαποστειλάρια, στιχηρὰ τῶν Αἴνων καὶ δοξαστικά ἐν τῷ ὄρθρῳ, εἶναι ἄνευ πάσης ἀμφιβολίας ὑποβολιμαῖα καὶ μεταγενέστερα στοιχεῖα, εἰσαχθέντα εἰς αὐτὸν κατ' ἀπομίμησιν τῆς μοναχικῆς τάξεως, εἴτε πρὸς καλλωπισμὸν, εἴτε καὶ πρὸς ἀπόκρουσιν τοῦ ἐκ τοῦ μοναχικοῦ τύπου ἐπικρεμαμένου κατ' αὐτοῦ κινδύνου τοῦ παραγκωνισμοῦ καὶ τῆς παρ' ἐκείνου ἀνικαταστάσεως αὐτοῦ. Διδακτικώτατα ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης εἶναι τὰ παρ' ἑνὸς ἐνθουσιώδους θιασώτου τοῦ ἄσματικοῦ τύπου, *Συμεῶν τοῦ Θεσσαλονίκης* λεγόμενα. Οὗτος, προσθέσας ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ τοῦ ἄσματικοῦ τοὺς κανόνας καὶ τὰ ἔξαποστειλάρια, ἐπάγεται ὡς δικαιολογίαν ἄλλαχού¹ τὰ ἐξῆς: «Καὶ δέομαι ὑμῖν ἐν Χριστῷ συντηρεῖσθαι ταύτην τὴν τάξιν μέχρι παντός καὶ ὡς σπινθῆρά τινα μένειν ἐν ἡμῖν τὴν παράδοσιν τῶν πατέρων. Ἦν καὶ ἡμεῖς βουλόμενοι *ἀσινῇ τηρεῖσθαι* καὶ μένειν, ὥσπερ ἦδυσμά τι καὶ ἄρτυμα γλυκαῖνον συνηρμόσαμεν τὰ τῶν κανόνων, ἵνα μὴ τις γογγυστῆς περὶ τὰ καλὰ καὶ μὴ γνῶσιν ἔχων τῆς τάξεως, ἀκηδιαστῆς δὲ μᾶλλον καὶ ράθυμος ὢν, προφάσεις εὕρη τινὰς καὶ *χωρῆσῃ πρὸς τὴν ταύτης κατάλυσιν*, λέγων, ὡς οὐ τοὺς συνήθεις καὶ παρὰ πάντων ἄδομένους ἀκούομεν κανόνας. Νυνὶ δὲ καὶ οὗτοι συνήφθησαν καὶ τοῖς προσέχουσι καὶ προθύμοις εὐτακτωτέρα μᾶλλον καὶ ἡδυτέρα αὕτη τῶν ἐν ταῖς μοναῖς ἀκολουθιῶν γινομένων».

δ') Ὁ *χαρακτὴρ τῆς δημοσίας ὑπηρεσίας ἢ λειτουργίας*. Ὁ τοιοῦτος χαρακτὴρ τῶν ἀκολουθιῶν τοῦ ἡμετέρου τύπου συνάγεται ἐκ τῶν συνθηκῶν, ὑφ' ἃς τελοῦνται αὐταὶ καὶ καθ' ἃς πρὸς τέλεσιν αὐτῶν εἶναι ἀπαραιτήτως ἀναγκαῖα ἢ ὑπαρξίς ναοῦ καὶ ἡ παρουσία εἰδικῶν λειτουργικῶν προσώπων. Ἄνευ ναοῦ, οὐ τὸ μὲν ἱερὸν ἀπεικονίζει τὸν θρόνον τοῦ Θεοῦ ἢ τὸν τάφον τοῦ Σωτῆρος, τὸ δὲ κύριον μέρος τὸν οὐρανὸν καὶ τὸν παράδεισον, ὁ δὲ νάρθηξ τὴν γῆν καὶ τὸν τόπον τῆς κολάσεως, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπιτελεσθῶσιν οὔτε αἱ πλήρεις συμβολισμοῦ εἰσοδοὶ τῶν ἀκολουθιῶν καθόλου, οὔτε εἰδικώτερον ἢ ἀκολουθία τοῦ ὄρθρου, ἧς τὸ μὲν Α' μέρος γίνεται ἐν τῷ νάρθηκι, τὸ δὲ Β' συνεχίζεται ἐν τῷ κυρίῳ ναῷ. Ἄνευ ἱερέως εἶτα, ὅστις, τυπῶν τὸν Κύριον, διαδραματίζει τὸ πρόσωπον μεσίτου μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἐκκλησιάσματος καταβιβάζων ἐκ τοῦ οὐρανοῦ τὰς ἐκείνου εὐλογίας, ἀναφέρων δὲ εἰς τοῦτον διὰ τῶν εὐχῶν ὅσα ἔξωθεν παρὰ τῶν πιστῶν ἄδονται καὶ λέγονται, εἶναι ἀδύνατον νὰ νοηθῇ ἢ ἐπιτελεσθῆς μᾶς οἰασθήποτε τῶν ἀκολουθιῶν τοῦ ἄσματικοῦ. «Ἐκεῖνα γὰρ ἀναφέρουσιν αἱ εὐχαὶ διὰ

1. Συμεῶν αὐτόθι σ. 556.

τοῦ ἱερέως τῷ Θεῷ», λέγει ὁ Συμεών», «ἅ οἱ ψάλλοντες ἕδουσι». Καὶ ἄλλαχού (σ. 661). «Αὕτη καὶ τοῦ ἄσματος ἡ ἀκολουθία.... καὶ μετὰ ἱερέως ἐνεργουμένη, ὃς μεσίτης καθίσταται τὰ πρὸς τὸν Θεὸν εἰς τύπον Ἰησοῦ». Ἡ μελωδία ἀπαιτεῖ, περαιτέρω, αὐτονοήτως ἀριθμὸν τινα ψαλτῶν. Πρόκειται ἄρα ἐνταῦθα ἀναμφιβόλως περὶ δημοσίας ὑπηρεσίας ἢ λειτουργίας ἢ ἐπιτέλειαις τῆς ὁποίας προϋποθέτει ἀναγκαιῶς καθιερωμένον καὶ κατάλληλον χώρον προσευχῆς καὶ ὠρισμένα κανονικὰ λειτουργικὰ πρόσωπα, ὧν ἡ ἀπουσία καθιστᾷ ἀδύνατον τὴν ἀναπαράστασιν τοῦ δράματος τῆς θείας οἰκονομίας, ὅπερ ἄρχεται ἀπὸ τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου καὶ τελευτᾷ μὲ τὴν εἰς οὐρανούς ἀνάληψιν τοῦ Σωτῆρος¹. Ἡ παρουσία τῶν ἀπαραιτήτων τούτων στοιχείων αἰσθητοποιεῖ τέλος τὴν παρὰ πάσης δημοσίας λατρείας ἐπιδιωκομένην μυστικὴν τῶν πιστῶν μετ' ἄλλήλων, πρῶτον εἶτα μετὰ τοῦ Χριστοῦ, ὡς κεφαλῆς τοῦ μυστικοῦ σώματος τῆς ἐκκλησίας, καὶ δι' αὐτοῦ καὶ ἐν αὐτῷ μετὰ τοῦ Θεοῦ ἔγασιν καὶ κοινωνίαν.

Αἱ ἀκολουθίαι τῆς ἡμερονηκτίου προσευχῆς τοῦ μοναχικοῦ τύπου ἐναντίον εἶναι ἀπ' ἀρχῆς καὶ κατ' ἀρχὴν² οὕτω πως συντεταγμένα, ὥστε ἐν ἐλλείψει μὲν ναοῦ νὰ ἐπιτελῆται, ὁποδῆποτε, ἐν ἐλλείψει δὲ τῶν ἄλλων λειτουργικῶν προσώπων ν' ἀναγινώσκηται καὶ παρ' ἑνὸς μόνου, ἐν ἀπουσίᾳ δὲ ἱερέως ἔτι νὰ ἐπιτελῆται καὶ παρ' ἰδιώτου, μοναχοῦ ἢ λαϊκοῦ. — «Ἐν ταύταις δὲ ταῖς μοναῖς καὶ σχεδὸν πάσαις ταῖς ἐκκλησίαις ἢ ἀπὸ τῶν Ἱεροσολύμων τυπικοῦ τῆς μονῆς τοῦ ἁγίου Σάββα τελεῖται τάξις. Ὅτι δὴ καὶ παρὰ

1. Τὸ τοιοῦτον ἐκδηλοῦται ἀριθμητότερον ἐν τῷ μοναχικῷ τύπῳ, οὗ ὁ μὲν ἔσπερινός ἀναπαριστᾷ τὴν πρὸ τῆς ἐπὶ τῆς γῆς ἐλευσεως τοῦ Σωτῆρος οἰκονομίαν, δι' ὃ ἄρχεται μετὰ τοῦ τὴν δημιουργίαν ἐξυμνοῦντος 108, ψ., τοῦ Προεμιακοῦ, καὶ τελευτᾷ μὲ τὸν ὕμνον τοῦ Συμεών, *Νῦν ἀπολύεις τὸν δοῦλόν σου Δέσποτα* ὁ δὲ ὄρθρος ἀρχόμενος μετὰ τοῦ ἐπὶ τῇ γεννήσει τοῦ Ἰησοῦ ἐν Βηθλεὲμ ἀκουσθέντος ἀγγελικοῦ ὕμνου, *Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ*, καὶ τοῦ, *Θεὸς Κύριος καὶ ἐπέφανεν ἐν ἡμῖν* καὶ λήγων μετὰ τῆς Δοξολογίας, ἀναπαριστᾷ τὸ ἐπίγειον ἔργον τοῦ Σωτῆρος καὶ τὴν ἐπὶ τοῦ Γολγοθᾶ ἐξιλαστήριον θυσίαν, ὡς σαφέστερον μαρτυρεῖται τοῦτο ἐκ τῆς ἐν τῷ ἱερατικῷ ὄρθρῳ προβολῆς καὶ προόδου τοῦ τιμίου σταυροῦ. Ἐπειδὴ ἡ εἰς οὐρανούς ἀνάληψις τοῦ Σωτῆρος ἀναπαριστᾶται καὶ ἐν τῷ τέλει τῆς θείας λειτουργίας, ἀναπαριστώσης εἰδικώτερον τὸν μυστικὸν τοῦ Σωτῆρος δεῖπνον, τοῦ πάλιν προεικονίζοντος τὴν ἐπὶ τοῦ Γολγοθᾶ ἐξιλαστήριον θυσίαν, συνάγεται, ὅτι ἀρχικῶς ἡ ἀκολουθία τοῦ ἔσπεριου καὶ τοῦ ὄρθρου μίαν ἀπετέλουν μετὰ τῆς θείας λειτουργίας ἀκολουθίαν καὶ ὅτι ἐκεῖναι ἀπεσπᾶσθησαν ἐκ τοῦ Α' μέρους, τοῦ προεισαγωγικοῦ, τῆς θείας λειτουργίας. Ὅτι ἀκολουθίας ἢ ἀκολουθία τοῦ ἱερατικοῦ ἔσπεριου ἐπέδρασαν ἐπὶ τῆς διαμορφώσεως τοῦ Α' μέρους τῆς θείας λειτουργίας, τοῦ καὶ λειτουργίας τῶν κατηγουμένων ἀποκαλουμένου, ἀνεφάρμεν ἀνωτέρω.

2. Ἡ περίπτωσις αὕτη δὲν ἰσχύει μόνον διὰ τοὺς ἐρημίτας οἵτινες στεροῦνται πολλάκις τῆς εὐχερείας τῆς χρησιμοποίησεως ναοῦ, ἀλλὰ καὶ δι' αὐτοὺς ἔτι τοὺς κοινοβιάτας, δι' οὓς ὁρίζεται ἐνίοτε ἢ κατ' ἴδιαν παρ' αὐτῶν ἀνάγνωσις ἐν τοῖς καλλίοις, ἐνίοτε ἀκολουθιῶν, ὅπως ἐπὶ π. δ. τῶν μικρῶν ἀποδείπνων καὶ τῶν Ὁρῶν καὶ Μεσορῶν αὐτῶν.

ταῖς δὲ ταῖς μοναῖς καὶ σχεδὸν πάσαις ταῖς ἐκκλησιαῖς ἢ ἀπὸ τῶν Ἱεροσολύμων τυπικοῦ τῆς μονῆς τοῦ ἁγίου Σάββα τελεῖται τάξις. «Ὅτι δὴ καὶ παρὰ μόνου τινὸς δυνατὸν ἔστι ταύτην γίνεσθαι», λέγει *Συμεὼν ὁ Θεσσαλονίκης* (σελ. 556) «ἐπεὶ καὶ παρὰ μοναχῶν ἐξετέθη καὶ χωρὶς ἁμαμάτων πολλάκις ἐν τοῖς κοινοβίοις ἐκτελεῖται». Καὶ ἀλλαχοῦ (σελ. 661) «ἐν ταῖς μοναῖς δὲ γίνεσθαι καὶ τοῖς λοιποῖς ναοῖς τὴν μοναχικὴν ἀκολουθίαν ὡς καὶ δι' ἐνὸς ψαλλομένην». Εἰ δὲ μὴ ἔστιν ἱερεὺς, λέγει ὁ αὐτὸς (σ. 557), «ὁ πρῶτος τῶν ἄλλων ἀπάρχεται ἢ καὶ μόνος τις, καὶ οὐκ εὐλογεῖ, ὅτι οὐ τὴν χάριν ἔχει ἀλλὰ διὰ τῶν εὐχῶν τῶν πατέρων τὸν Χριστὸν ἐλεῆσαι ἐπικαλεῖται». Καὶ λέγεται μὲν παρὰ τοῦ Συμεὼν τὸ τελευταῖον τοῦτο μόνον ἀναφορικῶς καὶ ἐξ ἀφορμῆς τῆς περιγραφῆς τῆς ἀκολουθίας τοῦ μεσονυκτικοῦ, ἀλλ' οὐδαμῶς ἔπεται ἐντεῦθεν, ὅτι καὶ ἰσχύει τοῦτο μόνον διὰ τὴν ἀκολουθίαν ταύτην, οὐχὶ δὲ καὶ διὰ τὰς λοιπὰς. Ὅτι δὲ ὄντως ἰσχύει καὶ διὰ τὰς λοιπὰς, δὲν συνάγεται μόνον ἐκ τούτου, ὅτι ἡ ἀκολουθία τοῦ μεσονυκτικοῦ ψάλλεται κατὰ τὰ ἀλλαχοῦ λεγόμενα αὐτοῦ τοῦ Συμεὼν (σελ. 593) συναπτῆς μετὰ τῆς τοῦ ὄρθρου καὶ τῆς Ἀ' ὥρας τὸ ἰσχυὸν ἄρα διὰ τὴν πρώτην ἰσχύει καὶ διὰ τὰς λοιπὰς συναφεῖς αὐτῇ ἀκολουθίας, ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ ἄλλου ἐκείνου, καθ' ὃ ἔναι τῶν ἀκολουθιῶν ἀναγινώσκονται, ὡς γνωστόν, ἐν τοῖς κελλίοις κατ' ἰδίαν παρ' ἐκάστου μοναχοῦ ἢ λαϊκοῦ. Εἰς τὴν μὴ ἀναγκαίαν παρουσίαν τοῦ ἱερέως καὶ τὸν *ιδιωτικὸν* χαρακτῆρα τῶν ἀκολουθιῶν τῆς μοναχικῆς τάξεως ἐπανερχεται τέλος ἡ παρατηρουμένη, ἐξαίρεσις τῶν κατὰ τὰς Κυριακὰς καὶ ἐπισήμους ἑορτὰς ψαλλομένων ἑσπερινῶν, ἀπουσία εἰσόδων ἐκ τῶν ἀκολουθιῶν αὐτῆς. Οὕτω, ἡ ἀπουσία εἰσόδων παρατηρεῖται οὐ μόνον ἐν ταῖς τῶν ὥρων γενικῶς ἀκολουθίαις, ἀλλ' ἔτι καὶ ἐν ταῖς τῶν ὄρθρων καθόλου καὶ ἐν ταῖς τῶν μικρῶν λεγομένων ἑσπερινῶν τῶν συνήθων ἡμερῶν¹. Διότι ἡ εἴσοδος, δραματοποιούσα καὶ αἰσθητοποιούσα τὴν μέχρι τῆς γῆς καὶ τοῦ Ἄδου καθόδον καὶ τὴν ἐκ τῆς γῆς εἰς τοὺς οὐρανοὺς ἐκ νέου ἀνοδὸν τοῦ Σωτῆρος, ἀπαιτεῖ τὴν παρουσίαν εἰδικῶς καθιερωμένου προσώπου, τοῦ ἱερέως, οὐτινος ὁμοῦς ἢ παρουσία δὲν εἶναι πάντοτε εὐχερῆς. Ἐξ ὅλων τούτων συνάγεται ἡ ἰδιορρυθμία τῶν τῆς ἡμερονυκτίου προσευχῆς μοναχικῶν ἀκολουθιῶν, αἵτινες, συνταχθεῖσαι ἀπ' ἀρχῆς καὶ κατ' ἀρχὴν διὰ τὴν θεραπείαν τῶν ἀναγκῶν τῶν μοναχῶν, φέρουσι οὐσιωδῶς τὸν χαρακτῆρα *ιδιωτικῆς* μᾶλλον πράξεως παρὰ δημοσίας ὑπηρεσίας λειτουργίας. Ὡς ἐκ τούτου δύνανται νὰ τελεσθῶσι καὶ ἐν ἄλλῳ ἐκτὸς τοῦ ναοῦ χώρῳ, ἐν ἑλλείψει δὲ ἱερέως καὶ ψάλτου ἀνευ εὐχῶν, εἰσόδων καὶ ψαλμωδίας, ἀπλῶς ἀναγινωσκόμενα.

(Συνεχίζεται)

1. Ὑπονοεῖ ἐδῶ ὁ Συμεὼν τὸ ἔθος, καθ' ὃ ἐν ἑλλείψει ἱερέως τὸ μέρος αὐτοῦ ἀναπληροῖ ὁ τυχὸν ἰδιώτης μοναχὸς ἢ λαϊκὸς διὰ τῆς ἐκφωνήσεως τοῦ, *Δι' εὐχῶν τῶν ἁγίων πατέρων ἡμῶν, Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ, ἐλέησον καὶ σώσον ἡμᾶς*. Πρβλ. καὶ Ὁρολόγιον σ. 7.

2. Περὶ *μεγάλων* καὶ *μικρῶν* ἑσπερινῶν ὄρα ἐν τοῖς τῆς Ἐκκλησίας βιβλίοις, τοῖς *Μηναίοις*, τοῖς *Τριωδίοις* κ. λ. Πρβλ. καὶ Ὁρολόγιον σελ. 159 ἔξ. Εὐχολόγιον τὸ μέγα σελ. 16 ἔξ.